

пореџица

**ИСТОРИЈА И
КНИЖНИЦА**

**ПАЛЕОЛОГОВИЈАТ СИНОДИК В
СЛАВЈАНСКИ ПРЕВОД**

Редакционна колегия

Главен редактор Татяна Славова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Членове:

Марио Капалдо, Римски университет La Sapienza

Таня Лалева, Университет Complutense, Мадрид

Анна-Мария Тотоманова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Поредицата се финансира от Националния фонд за научни изследвания (НФНИ)

© Иван Билярски, автор, 2013

© Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013

ISBN 978-954-07-3602-0

пореџница

**ИСТОРИЈА И
КНИЖНИНА**

**ПАЛЕОЛОГОВИЈАТ СИНОДИК В
СЛАВЈАНСКИ ПРЕВОД**

Иван Биљарски

Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“

София, 2013

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ	7
ГЛАВА I	
ОПИСАНИЕ НА РЪКОПИСА. ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ И МЯСТО НА ИНТЕРЕСУВАЩИЯ НИ ПРЕПИС СРЕД ВАРИАНТИТЕ НА СИНОДИКА	12
1. РЪКОПИС VAR, SL. MS., 307 (ПОСТЕН И ЦВЕТЕН ТРИОД СЪС СИНОДИК)	12
2. ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ И РЕДАКЦИЯ НА СИНОДИКА	15
ГЛАВА II	
СИНОДИКЪТ И НЕГОВИЯТ КОНВОЙ. ТРИОДЪТ И СИНОДИКЪТ	21
ГЛАВА III	
СЪДЪРЖАНИЕ НА СИНОДИКА В НЕДЕЛЯТА НА ПРАВОСЛАВИЕТО В VAR, SL. MS., 307	26
ГЛАВА IV	
СИНОДИКЪТ VAR, SL. MS., 307 И ЗАПАЗЕНИТЕ В НЕГО ПАМЕТИ	33
ВАСИЛЕВСИТЕ	33
ПАТРИАРСИТЕ	37
МИТРОПОЛИТИ	42
ЕРИШКИТЕ АРХИЕРЕИ	43
ГЛАВА V	
КЛАСИРАНЕ И ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА ПРЕПИСА ОТ VAR, SL. MS., 307 КЪМ УСТАНОВЕНИТЕ ВАРИАНТИ (M, C, P) НА СИНОДИКА. ДАТИРАНЕ, ЛОКАЛИЗАЦИЯ И ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ	48

1. КЛАСИРАНЕ НА ПРЕПИСА СПОРЕД ИЗВЕСТНИТЕ ВАРИАНТИ НА СИНОДИКА	48
2. ДАТИРАНЕ И ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА ИЗГОТВЯНЕТО НА ГРЪЦКИЯ ОРИГИНАЛ И НА СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА СИНОДИКА ОТ VAR, SL. MS., 307	50
3. ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ НА СИНОДИКА ОТ VAR, SL. MS., 307	55
ЕПИЛОГ	65
ТЕКСТ НА СИНОДИКА В НЕДЕЛЯТА НА ПРАВОСЛАВИЕТО (VAR, SL. MS., 307, Л. 2R–20V)	68
ЕКСКУРС ПЕЧАТНИЯТ ТРИОД И ПАЛЕОЛОГОВИЯТ ВАРИАНТ НА СИНОДИКА	98
ИЗПОЛЗВАНА И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	112
PALAEOLOGIAN VARIANT OF SYNODICON IN SLAVIC TRANSLATION	115

УВОДНИ ДУМИ

Иконоборческата криза е гранична епоха в историята на Източната Римска империя, по време на която тя скъсва с голяма част от бляновете, наследени от Античността. Без да загуби универсализма на Древния Рим, вече приел Христовата вяра, Империята става много по-единна, с ясен образ и обща вяра. Това се дължи не само на изоставянето на претенциите към Западна Европа и на идеите за господство в цялото Средиземноморие, но и на загубата на Изтока, попаднал под властта на напредващия ислям. Титаничната битка с Персия и постигнатата славна победа, която православният свят никога не ще забрави, показва само колко е крехко положението в източните провинции. Скоро нахлуват арабите и тези земи са загубени за Империята, а самата Персия престава да съществува такава, каквато я знаем още от библейските времена. Империята успява да издържи в битката с неверниците и изгражда нови форми на християнската си идентичност, в основата на които стои идеята за Нов избран божи народ, за Нов Израил. Тя е в тясна връзка със Свещената война с неверниците, която е битка на Господ за Спасението на света и е продължение на тази на Израила с филистимците, на пророка и цар Давид с техния гигант Голиат. В този верски контекст се извършва и ромейската Reconquista, обхванала основно Балканите, Южна Италия и Анатолия като политико-културно цяло, което историците векове по-късно ще назоват „Византия“, но чието основно население още векове ще смята себе си за истинските римляни.

Такава деликатна ситуация не може да не създаде напрежение в ромейското общество, което постепенно интегрира заселилите се на големи територии варвари и се справя с най-острите атаки на враждебните чужди сили, но се изправя пред тежко вътрешно противоречие. Идеята за ромейте като Нов Израил довежда до опитите да се установят някои ветхозаветно базирани практики, които не само противоречат на установилите се християнски традиции, но и поставят под въпрос съществени богословски разбираня¹. Една от тях е пълното отхвърляне на образите – и най-вече на изобразяването на Господ Иисус Христос – като култови обекти. Спасителят е Богочовек, а доколкото сетивното възприемане на Божията същност поставя някои много деликатни проблеми, то и образите биват поставени под съмнение и след това напълно отхвърлени. Основанието за това се открива

---

¹ Неотдавна тази тема бе разработена от Пол Магдалино във въведението към сборника, посветен на Ветхий Завет във Византия: вж. *The Old Testament in Byzantium: 1–38 (P. Magdalino, R. Nelson, Introduction)*.

във Ветхия Завет и унищожаването на идолите от пророка Мойсей, както и пълната забрана на изображенията от Закона. Така възниква и чисто богословската ерес, назовавана „иконоборство“. Иконопочитателите, от своя страна, се възправят срещу това отклонение не толкова от привързаност към образите по естетически или култови съображения, но поради виждането, че тяхното отхвърляне поставя под въпрос Въплъщението, божествената и човешката природи на Спасителя, Жертвата и Изкуплението. Това вече засяга самите устои на християнството и не би могло да бъде нито прието, нито толерирано.

След идването на власт на Лъв III и особено по времето на неговия син Константин V, наречен Копроним (или Гноеименити), това учение придобива политически характер и се изражда в кърваво гонение срещу иконопочитателите и главно срещу някои представители на Църквата и монашеството. Империята се справя с чуждите си неприятели, но се оказва, че трябва да преодолее и вътрешното противопоставяне, което я изправя пред културен и верски разпад. Кризата продължава повече от столетие с едно съществуване, но временно прекъсване и преодоляването на иконоборческата ерес през 843 г. извежда ромейското общество не само консолидирано около православие, не само с по-ясно дефинирани богословски начала, но и поставя началото на забележителен културен подем, назован от Пол Льомерл „Първи византийски хуманизъм“². Това е съпроводено със силна политическа консолидация и с поставянето на началото на огромното влияние на Константинопол в Европа, което е и първата стъпка към изграждането на културно-историческия феномен, наречен преди близо половин столетие от Димитрий Оболенски „византийска общност“³, а съвсем наскоро от Иван Божилов – „византийски свят“⁴.

Преодоляването на иконоборството става първоначално на особен вселенски събор, свикан в Никея през 787 г. Това е и последният от вселенските събори, VII вселенски събор, който поради знаковия град, където се състои, е назоваван и Втори Никейски. Той е дело на император Константин VI и главно на неговата майка, императрица Ирина. След втория иконоборчески период, заел първите десетилетия на IX век, и окончателното тържество на православие се установява особен празник в негова чест на първата неделя от Великите пости, която получава и наименованието Неделя на православие. Тогава е изготвен и първоначалният вариант на текста, който е тема на настоящата книга – Синодика в Неделята на православие – четен на глас в храмовете на празника, за да не се забравя никога кървавата, ала и очистителна криза в ромейското общество.

---

² Lemerle 1971.

³ Obolensky 1971.

⁴ Божилов 2008.

Контекстът, в който възниква произведението, сам по себе си свидетелства за неговата значимост за Империята и за православния свят като цяло. Тъкмо затова той продължава да се попълва след различните богословски противостояния през вековете до османското завоевание. Осъждането на определени тези, възхвалата на други, паметите и анатемите срещу различни лица е ставало постепенно в течение на столетията, ала все пак могат да се обособят три периода, определили три основни варианта на Синодика в Неделята на православието, назовани от издателя на оригиналния гръцки текст на произведението Жан Гуйяр според властващите тогава династии Македонски (*М*), Комнинов (*С*) и Палеологов (*Р*). Така произведението, което има както догматичен, така и литургичен и каноничен характер, ни представя понякога доста проблемния верски път на ромейското общество, преминало през различни богословски спорове, засягащи най-съкровенията ценности на неговата култура, която е и култура на голяма част от средновековна и съвременна Европа и Средиземноморието.

Синодикът не остава затворен в Империята, а се разпространява във всички православни страни на Балканите, в Русия и в Кавказ. Най-вероятно първа измежду славяните е България на събора в Търновград през 1211 г., а след това и Сърбия и Русия. Известен ни е и грузински синодик. В румънските княжества той се появява по-късно. Разполагаме и с печатни издания на интересуващото ни произведение от XVI–XVIII век на гръцки, руски и румънски език в рамките на печатния триод. То намира широко разпространение, ала трябва да се отбележи, че отношението към текста във всичките тези страни е нееднакво. Тук не говоря за Империята, тъй като там се създава оригиналът, който несъмнено носи на изследователя богата информация, а за славянските страни и Влашко и Молдова. Докато в България и Сърбия при превода се добавят множество имена на местни хора, чиято памет се споменава или за които се произнася анатема, то в печатните текстове от Русия и Влашко няма никакви или почти никакви добавки, които исторически да свързват текста със съответната страна. Това е още едно свидетелство за отношението на тези страни към общоправославното наследство, отношение, формирано главно след падането на Константинопол под османска власт през 1453 г. и появата на идейния феномен за „Византия след Византия“, така добре описан от Николае Йорга⁵.

Така виждаме, че цялостната ситуация около синодика го прави изключително интересен извор и то не само за идеите и богословските спорове през определена епоха, но и за конкретни лица, паметите на които или анатемите срещу които намират място в него. Така понякога те се оказват единствените достигнали до нас сведения за тях. Тъкмо поради това и во-

---

⁵ Iorga 1935.

дени от интереса си към текста, трима учени – Иван Божилов, Анна-Мария Тотоманова и Иван Билярски – осъществиха ново и пълно издание на българския (Бориловия) синодик⁶. То се основава на двата български преписа на произведението, наречени Палаузов и Дринов по имената на техните откриватели или първи изследователи и намиращи се в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София. В него не е взет предвид преписът от Библиотеката на Румънската академия (BAR, Sl. Ms., 307), който не съдържа никакви специфично български данни и не може да бъде определен по своята принадлежност като български (нито „Борилов“) и остана встрани от задачите, които авторите си бяха поставили. Именно той е предмет на настоящото изследване.

Интересът ми към това забележително произведение става явен от самото мое участие в гореспоменатия колектив. Този интерес датира отдавна и той е и причината да се обърна към него в процеса на изследванията ми в колекцията на ръкописния отдел на Библиотеката на Румънската академия. Въпреки изключително лошото състояние на ръкописа още при първи прочит стана ясно, че това е недостатъчно познат и изследван славянски препис на синодика, който очевидно принадлежи към неговия Палеологов вариант (*P*). Това се указва най-вече от добре запазеното начало на главите срещу Варлаам и Акиндин, което би могло да съществува само във вариант *P*, а също и от някои от паметите и други елементи. Същевременно трябва да се отбележи, че това е първият ясно определен препис на славянския превод на синодика, който принадлежи към този вариант. Досега измежду известните ни славянски текстове на произведението като принадлежащи към този най-късен вариант се определяха само печатните киевски издания в рамките на Триода от XVII столетие. Този факт сам по себе си прави преписа от Букурещ уникален и поставя питането за неговото отношение към други ръкописни или към печатните текстове. Това и ще бъде една от задачите на настоящото изследване – а именно разполагането на преписа от Библиотеката на Румънската академия сред останалите преписи и съпоставителното му разглеждане с тях и особено с Дриновия препис на българския синодик.

Другата основна задача пред нас ще бъде идентифицирането на споменатите в паметите и анатемите лица. Тук особено внимание трябва да бъде обърнато на обичайните диптиси на василевсите, патриарсите и другите архиереи, доколкото в изследвания ръкопис светски лица извън владетелите практически липсват. Най-интересните данни, разбира се, могат да дойдат от регионалните или други добавки към основното изложение на синодика, които трябва да бъдат установени и обяснени, а след това да се

---

⁶ Божилов, Тотоманова, Билярски 2010.

опитаме да ги използваме за датирани и локализиране на оригинала на преписа и на изготвянето на превода и копието.

Несъмнено най-важната цел, която си поставя настоящото изследване, е публикуването на самия текст на преписа от Библиотеката на Румънската академия. То е основополагащо по отношение на другите и е необходим етап за тяхното решаване. Това се оказва обаче нелека задача, доколкото ръкописът е в лошо състояние, повредите и загубите като части или цели листове са множество и съществени, а и извършената реставрация е стабилизираща самите листове, но е направила текста силно нечетивен от нанесената върху страниците материя.

Предварително мога да кажа, че тази задача бе поне частично осъществена, което дава основание още отсега да бъде предложена работна хипотеза за оригиналния гръцки текст, от който е бил извършен преводът на интересувания ни препис. Той би трябвало да е бил изготвен през XIV век във връзка с разгорелите се тогава богословски спорове, които е отразил. Остава обаче да проследим пътя на преписа на преведения текст до Влашко и да се опитаме да определим ролята му в културата на тази страна.

PALAEOLOGIAN VARIANT OF SYNODICON IN SLAVIC TRANSLATION

The present book belongs to a series of publications that represent the reinforced interest toward the Synodicon of Orthodoxy during the last several years. It introduces an almost unknown manuscript copy of the text from the Library of Romanian Academy (BAR, Sl. Ms., 307). The copy contains several elements, which we find in no other manuscript or version of the work, which attracted my attention. I was fascinated as well by the fact that the manuscript remained practically not studied. Jean Gouillard knew about it but only merely mentioned it in his publication of the Byzantine text of the Synodicon. Antonio Rigo had at his disposal a transcription/translation of a small part of the text, which concerned his study on the *Hagioretikon gramma* and the condemnation of the heretical group in Athos in AD 1344. Up to this moment there was no publication of the text of that copy and a detailed study on it.

This book aims not only to accomplish the diplomatic publication of the text but also includes a historical and textological commentary as follows:

Chapter I of the book introduces the manuscript, its language and history. The manuscript contains *Triodion* and *Pentecostarion* by Nicephorus Kalistos Xantopoulos to which were added other texts (i.e. a *Vita* of St Gregory Decapolita). The orthography is of Resava type with two “yers” and no nasal vowels. The filigranes date the paper to the first half of the 16th century. The manuscript is restored but it was/is in very bad conditions.

Chapter II deals with the convoy of the Synodicon’s versions in Greek and Slavic manuscripts. A special accent is put on the Triodia, enclosing the full Synodicon’s text.

Chapter III introduces the contents of BAR, Sl. Ms., 307 in comparison with other versions. The text of the Synodicon is a literary work with a continuous creation that began after the end of the iconoclastic controversy and other texts were added during the centuries to the original one, depending on the results of different theological disputes and their solution. Thus we arrive to a text that could be called “final” because no more chapters were inserted after the fall of Constantinople, practically after the hesychast controversy. Thus, Jean Gouillard defined the three variants of the Synodicon, following the names of the ruling dynasties: Macedonian (*M*), Comnenian (*C*) and Palaeologian (*P*). The Bucharest copy is of Palaeologian type in which one finds two additions: the memories of the bishops of Hierissos and the condemnation of the heretical group of Irene Porenè in Mount Athos.

Chapter IV explores the memories of the Orthodox people, rulers and clergy men, presented in the Bucharest copy as well as the anathemas against iconoclasts and other heretics.

Chapter V consists of several subchapters. The first deals with the Palaeologian variant of Synodicon and the affiliation of the Bucharest copy to it. It is to note that up to now the scholars considered that we have no Slavic manuscript copy of this variant – all of them were defined as Comnenian and only the synodica in the printed Russian books were defined as Palaeologian. Bucharest copy was the first identified as affiliated to the variant *P* and this allowed us to see in so called Drinov's copy of Bulgarian Synodicon a variant *P* too. The second part of the chapter deals with dating and localization of the Greek original and of the translation of Bucharest copy, too. We arrive to the conclusion that the Greek version was written in Mount Athos in the 1340s after and in connection to the condemnation of the heretic group of Irene Porenè. Most probably the translation was done in a Hagioretic milieu too. The third part of the chapter describes the historical context of this version: the Palamite controversy and the condemnation of the heretics in Mount Athos as well as the participation of the bishop/metropolitan of Hierissos in them.

The book contains a special excursus that presents the history of the printed versions of the Synodicon: from the first, published in Venice in AD 1522 as a result of the efforts of Andreas Kounadis and his publishing house, through these of Kiev, Lvov and Moscow in the 17th century in order to arrive to the printed Romanian version, which appeared in Buzău in 1700. All of them are strongly depending on the Greek printed original and represent practically the same text of the Synodicon.

The general conclusions of my study are as follows:

1. The version we find in BAR, Sl. Ms., 307 is prepared about the middle of 14th century in relation to the Palamite controversy and the propaganda of heretic teachings. The original Greek text of this version of Synodicon was prepared in Mount Athos. The decision on the condemnation of Irene Porenè and the memory of some bishops of Hierissos are the only specific local additions to the standard general text.
2. The memories and anathemas contain essential data about the time the final Greek original text was created. As *terminus post quem* one can take the mentioning of Gregory Palamas († 14 November 1359) who is cited as saint (i e. after AD 1368) and the memory of Jacob, metropolitan of Hierissos († 1366). The memory of Patriarch Philotheus Kokkinos († 1379) is also included but it could be a later insertion into the text.
3. The text of the Palaeologian variant of Synodicon in BAR, Sl. Ms., 307 was translated from its Greek original shortly after the creation of the Greek text, practically at the same period, because they functioned simultaneously.

The translation must've been done on Mount Athos to meet the needs of the Slavic monasteries or of the Slavophon monks in the Hellenophon monasteries. The Bulgarian and especially the Serbian presence on the Holy Mountain were particularly strong during that époque of Serbian political domination in Eastern Macedonia.

4. Unfortunately, we have only one copy of the text and cannot say anything about some possible later copies and their diffusion in different countries. We cannot say either in which country the manuscript BAR, Sl. Ms., 307 was created: written in Walachia or brought there from another country. We can however insist that this manuscript had a considerable importance for the cultural history of Romanian people in the Late Middle Ages. It contains the unique manuscript copy of the Synodicon that could have relation to Walachia or Moldavia. The copy belongs to the Palaeologian variant, the same as the unique printed Romanian Synodicon's text, published in Buzău in 1700. Both these texts however are not related and the printed text is a translation from the printed Russian text of the Synodicon in the Triodion.

поредица

ИСТОРИЯ И КНИЖНИНА

Младостта на цар Симеон, Христо Трендафилов

**Славянският превод на
посланието на патриарх Фотий до
Княз Борис-Михаил, Татяна Славова**

**Борилов синодик. Издание и превод,
И. Божилов, А. Тотоманова, И. Билярски**

**Хронографията на Юлий Африкан
в славянски превод, Анна-Мария Тотоманова**

**Повест полезна за латините. Паметник
на средновековната славянска полемика
срещу католицизма, Ангел Николов**

**Представата за покръстването на българите
в католическата традиция X-XVII в., Анна Влаевска-Станчева**

Владетели и книги, Нина Гагова

**Сказание Исаево и формиране на политическата
идеология на ранносредновековна България, Иван Билярски**

Житие на българския Антихрист, Венелин Грудков

**Българската кратка хроника към Манасиевата хроника от XIV в.
Функции, роля и значение, Милияна Каймакамова**

Слово и обред, Георги Минчев

**Владетел и администрация в
ранносредновековна България, Татяна Славова**

**Среднобългарският превод на Хрониката на
Константин Манасий, Вася Велинова**

**ПАЛЕОЛОГОВИЯТ СИНОДИК В
СЛАВЯНСКИ ПРЕВОД**

Иван Билярски

Българска
Първо издание

Редактор Иван Димитров
Предпечат "ПАМ Пъблишинг Къмпани" ООД

Формат 60/90/16
Печатни коли 7,5
Университетско издателство "Св. Климент Охридски"
www.press-su.com